

Osmanlı Sarf Literatüründe İşârî Bir Yaklaşım: Hicâbî Abdülbâkî el-Kırîmî ve el-Ebkiretü'l-Mü'telife Örneği

Süleyman Cesur ¹

Öz

Klasik Arapça eğitiminde ve sarf ilminin temel taşlarından olan *el-Emsile*, Osmanlı medreselerinden itibaren Sarf ilmine dair şerh ve hâşiye geleneğinin merkezinde yer almıştır. Bu çalışmada, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında yaşamış Amasyalı mutasavvıf müellif Hicâbî Abdülbâkî'nin, literatürde pek bilinmeyen *el-Ebkiretü'l-Mü'telife fî Şerhi'l-Emsileti'l-Muhtelif* adlı eseri incelenmiştir. Makalede, "Gazi Şeyh" ve "Gül Baba" unvanlarıyla tanınan müellifin hayatı, ilmî silsilesi ve günümüze ulaşan eserleri tanıtıldıktan sonra; Çorum Hasan Paşa, Süleymaniye ve Suudi Arabistan'da bulunan üç yazma nüshanın karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. İnceleme neticesinde, Hicâbî Baba'nın klasik gramer usulünden farklı olarak, sülûsî mücerred fiil çekimlerini (sîgaları); tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât gibi Tasavvuf alanına ait makamlarla ilişkilendirdiği ve dil bilgisi kurallarını manevî sülûkun birer remzi olarak yorumladığı tespit edilmiştir. Eser, bu yönüyle Osmanlı dönemi dil eğitimi ile tasavvufî düşüncenin bir araya getirildiği disiplinler arası özgün bir nitelik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Sarf İlmi, *el-Emsile*, Hicâbî Abdülbâkî, İşârî Şerh, Tasavvuf, Osmanlı Medrese Eğitimi.

Cesur, Süleyman. "Osmanlı Sarf Literatüründe İşârî Bir Yaklaşım: Hicâbî Abdülbâkî el-Kırîmî ve el-Ebkiretü'l-Mü'telife Örneği". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/3 (01 Eylül 2026): 1838-1858. <https://izlik.org/JA66HR38NE>
<https://doi.org/10.32711/tiad.1990861>

Geliş Tarihi	09.07.2026
Kabul Tarihi	28.09.2026
Yayın Tarihi	30.09.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagati, Sivas, Türkiye, suleymancesur58@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8780-1545

An Allusive Approach to Ottoman Morphology Literature: The Case of Hijâbî Abdülbâqî al-Qirîmî and his *al-Abkirat al-Mu'talifa*

Süleyman Cesur ¹

Abstract

As a cornerstone of classical Arabic education and the science of *sarf* (morphology), *al-Amthilah* has stood at the center of the commentary (*sharh*) and supercommentary (*hāshiyah*) tradition in morphology since the Ottoman madrasa era. This study examines *al-Abkirat al-Mu'talifa fi Sharh al-Amsilat al-Mukhtalifah*, a lesser-known work in the literature, authored by Hicâbî Abdülbâkî, an 18th-to-19th-century Sufi scholar from Amasya. Following an introduction to the life, scholarly lineage, and surviving works of the author—who is also known by the titles "Gazi Sheikh" and "Gül Baba"—the article provides a comparative analysis of three manuscript copies located in the Çorum Hasan Pasha, Süleymaniye, and Saudi Arabia libraries. The investigation reveals that, unlike the classical grammatical method, Hicâbî Baba approached the conjugations of unaugmented trilateral verbs (sighas) through a mystical (Sufi) style, correlating the tenses, structures, and meanings of verbs with spiritual (irfani) stations such as the unity of actions (tawhid al-af'al), the unity of attributes (tawhid al-sifat), and the unity of essence (tawhid al-dhat), thereby interpreting grammatical rules as symbols (ramz) of the spiritual journey (suluk). In this respect, the work exhibits an interdisciplinary and original character that demonstrates how language education and Sufi thought were integrated during the Ottoman era.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Science of Morphology, *al-Amthila*, Hicâbî Abdülbâqî, Allusive Commentary, Sufism, Ottoman Madrasa Education.

Cesur, Süleyman. "An Allusive Approach to Ottoman Morphology Literature: The Case of Hijâbî Abdülbâqî al-Qirîmî and his *al-Abkirat al-Mu'talifa*". *Türkiye Journal of Theological Studies* 10/3 (01 Eylül 2026): 1838-1858. <https://izlik.org/JA66HR38NE> <https://doi.org/10.32711/tiad.1990861>

Date of Submission	09.07.2026
Date of Acceptance	28.09.2026
Date of Publication	30.09.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences Arabic Language and Rhetoric, Sivas, Türkiye, suleymancesur58@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8780-1545

Giriş

Arap dili, İslâmî ilimlerin hem kurucu unsuru hem de temel taşıyıcısı olması itibarıyla tarih boyunca sadece teknik bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda tefekkür dünyasını şekillendiren ilmi bir zemin olarak görülmüştür.³ Bu zeminin en temel basamağını teşkil eden sarf ilmi, kelime türetme mantığı üzerinden dilin vezne dayalı ve kuralcı yapısını inşa eder. Osmanlı medrese eğitiminde bu kelime türetme mantığının ilk adımı kabul edilen *Emsile*, yüzyıllardır öğrenciye dil disiplini kazandırmanın ötesinde bir zihni formasyon aracı olarak kullanılmıştır.⁴ Literatürde *Emsile* üzerine kaleme alınan şerhlerin büyük çoğunluğu, eseri kuralların izahı ve örneklerin çoğaltılması ekseninde ele almıştır.

Ancak klasik şerh geleneği içerisinde, dilin teknik yapısını tasavvufi metafizikle birleştiren ve gramer kurallarını mânevî sülûkun birer sembolü olarak okuyan istisnâ bir damar da mevcuttur.⁵ Bu noktada temel araştırma sorumuz şudur: Gramer kuralı olarak görülen sarf şigaları, bir mutasavvıfın zihin dünyasında nasıl bir hikemî bilgi temeline ve varlık yorumuna dönüşmektedir? Hicâbî Abdülbâkî el-Kırîmî'nin (ö. 1238/1822) *el-Ebkiretü'l-Mü'telifi fî Şerhi'l-Emsileti'l-Muhtelifi* adlı eseri, tam da bu sorunun cevabını içeren, dil ile hakikat arasında kurulan köprünün örneklerinden biridir.

Bu çalışma, Hicâbî Baba'nın söz konusu şerhini sadece bibliyografik bir tanıtım nesnesi olarak değil, Osmanlı ilim geleneğinde dil-varlık ilişkisinin⁶ nasıl tasavvur edildiğini gösteren bir örnek olarak ele almaktadır. Makalenin temel iddiası, Hicâbî Baba'nın klasik sarf eğitimini yalnızca bir dil becerisi olmaktan çıkarıp, öğrenciyi daha yolun başında (*Emsile* seviyesinde) "Tevhîd" hakikatine hazırlayan bir mânevî inşa sürecine dönüştürdüğüdür. Bu çerçevede metin; müellifin hayatı ve eserlerinin tespitinin ardından, eserin kütüphanelerde saptanan üç yazma nüshası üzerinden yapılacak içerik analiziyle, dil bilgisinin işâri/sembolik yorumlanma biçimlerini ve bu metodun klasik tedrisat usulünden ayrılan yönlerini tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Emsile, Osmanlı döneminde ve günümüzde klasik usul ile Arapça öğreten kurumlarda ilk sırada okutulan eserdir.⁷ Kitap sarf ilmine giriş mahiyetindedir. *Emsile*'den sonra

³ İsmâil Râcî el-Fârûkî - Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası* (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1999), 257-267; Turan Koç, *Zamanın Gözleri Sanat, Dil, Hakikat* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2024), 79,95.

⁴ Hulusi Kılıç, "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/136-137.

⁵ Bu ekolün en meşhur ve öncü ismi İmam Kuşeyrî'dir. Ünlü eseri "en-Nahvü'l-Kulûb" (Kalplerin Nahvi) ile gramer terimlerini tasavvufi bir dille yeniden yorumlamıştır. bk. Zeynü'l-İslâm Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Nahvu'l-Kulûb*, thk. Ahmed Alemüddîn el-Cündî (Mısır: el-Âmmetü li'l-Kitâb, 2008); Osmanlı'nın son büyük işâri müfessirlerinden olan Bursevî, "Rûhu'l-Beyân" adlı tefsirinde ve müstakil risalelerinde, gramer kaidelerini kul ile Allah arasındaki bağa veya sülûktaki edep kurallarına benzeterek açıklamıştır. bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018). Ayrıca Kur'an'ın işâri tefsirleri hakkında yapılan şu çalışmalara bakılabilir: Süleyman Ateş, *İşâri tefsir okulu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998); Yunus Emre Gördük, *İslâm Geleneğinde İşâri Tefsir* (İstanbul: Kitâbî, 2023); Mahmut Ay, *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu-İbn Âcîbe Örneği-* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2016).

⁶ Dil-varlık ilişkisi ile ilgili bakınız; Tuğba Torun, "Varlık ve Dil", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2019), 95-104.

⁷ Musa Yıldız, "Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", ed. Suna Ağıldere - Nurettin Ceviz (Gazi Üniversitesi Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi (22-23 Kasım 2007), Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, 2008), 824-829; Bülent Can, *Osmanlı Medrese Müfredât Programlarında Arapçanın Yeri (XVII-XVIII Yüzyıl) Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019), 148.

sırasıyla *Binâ* ve *el-Maksûd* ile İzzeddîn ez-Zencânî'nin (ö. 660/1262?) *el-İzzî* ve Ahmed b. Ali b. Mesûd'un (ö. VIII. [XIV] yüzyılın başları) *Meraḥ'ul-ervâh* isimli kitapları okutulmuştur. Bu eserlerde öğrenciye basitten girifte doğru kelime bilgisi vermek amaçlanmıştır.⁸ Emsilede çekimler نَصَرَ fiilinin sülâsi mücerredinden türeyen fiil ve isimlerin “muhtelif” ve “muttarid” çekim örneklerinin yer yer alması nedeniyle kitap “el-Emsiletü'l-muhtelife” ve “el-Emsiletü'l-muttaride” olarak ikiye ayrılmıştır. *el-Emsiletü'l-Muhtelife*'de, نَصَرَ fiilinin sülâsi mücerred formundan türeyen ve kullanım yoğunluğu yüksek olan fiil ile isim kalıpları tasnif edilmiştir. Toplam yirmi dört sığadan müteşekkil olan bu yapıların, dildeki işlerlik düzeyleri dikkate alınarak sistematik bir sırayla dizildiği görülmektedir. Burada fiilin adı, zamanı, mâlum-meçhul, müzekker-müennes, müfred-tesniye-cemi, olumlu-olumsuz halleri ve anlamı; isimlerin adı, türü, müfred-tesniye-cemi, müzekker-müennes halleri ve anlamları Türkçe verilmiştir. *el-Emsiletü'l-muttaride* bölümünde yirmi dört sığa birer birer ele alınmış müzekker-müennes ve fiilse mâlum-meçhul durumuna göre her sığa belirtilen şekilde ayrıntılı olarak anlatılmış ve çekimleri yapılmıştır.⁹

Emsiledeki yirmi dört kalıbın on üçü fiil, on biri isim olup مَنَصَّر sığasını mimli masdar, ism-i zaman, ism-i mekan şeklinde üç ayrı sığa kabul ederek toplam sığa sayısını yirmi altıya çıkaranlar olduğu gibi buna ism-i fâil ve ism-i mef'ûl anlamında kullanılabilen فَعِيل ve فَعُول kalıplarını, mübâlağa ism-i fâilden ayrı bir isim olan فَعَّال veznini de ekleyerek yirmi dokuza çıkaranların olduğu da belirtilmiştir.¹⁰ Muzari fiilin başına olumsuzluk harfleri, cezm ve nasb edatları eklenerek türetilen fiil kalıplarını onun fer'i sayarak asli kalıpların alınıp sayının azaltılması da mümkündür. Bu tür yaklaşımla sayının on yediye indirildiği ifade edilmiştir.¹¹

Emsile sadece sülâsi mücerred fiillerin müteaddi durumuna ait çekim örneğidir. Bundan farklı olarak lâzım-müteaddi, mücerred-mezîd-mülhak bütün fiillerin aksâm-ı seb'aya göre tertip edenlerin de olduğu ifade edilmiştir. Zeynîzâde Hüseyin Efendi'nin (ö. 1172/1759?) sadece çekim olarak hazırladığı böyle bir eserin ve Birgivi'nin (ö. 981/1573) de *el-Emsiletü'l-fazliyye* adlı farklı bir Emsilesinin olduğu belirtilmiştir.¹²

Konumuzla doğrudan bağlantılı olması sebebiyle, şerhin ne anlama geldiğini açıklamak faydalı olacaktır. Sözlükte “eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak, açmak, sözün müşkül, gizli ve kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” anlamlarına gelen şerh¹³,

⁸ İsmail Durmuş, “el-Emsile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/166; Adem Gerlegiz, *Kuyucaklı Abdullah Efendi, Emsile Şerhi ve Fiili Te'acüb Risâlesi (İnceleme ve Tahkik)* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 30; Ali Benli, “Emsile Şerhleri Örneğinde Sarf Kitaplarında Konu Sıralamasını Belirleyen Prensipler”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/67 (Aralık 2024), 87, 88.

⁹ Durmuş, “el-Emsile”, 11/167; Can, *Osmanlı Medrese Müfredât Programlarında Arapçanın Yeri (XVII-XVIII Yüzyıl) Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, 163.

¹⁰ Durmuş, “el-Emsile”, 11/167.

¹¹ Durmuş, “el-Emsile”, 11/167; Yıldız, “Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, 826.

¹² Emrullah Yüksel, “Birgivi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/191-194; Ahmet Turan Arslan, “Zeynîzâde Hüseyin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/372; Gerlegiz, *Kuyucaklı Abdullah Efendi, Emsile Şerhi ve Fiili Te'acüb Risâlesi (İnceleme ve Tahkik)*, 31.

¹³ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1882), 497; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-Muhtâ Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 2/1157.

terim olarak ise sözlü veya yazılı olarak bir konuyu ya da kitabı açıklamaya, yorumlamaya denilmiştir.¹⁴ Böylece bir telif türü olarak şerh ortaya çıkmıştır. Şerhler bir ilim dalında meşhur olmuş eser veya umumiyetle muhtasar metinler üzerine kaleme alınmıştır. Bunlardaki kapalı ifadeler açıklanmış, eksik bırakılan hususlar tamamlanmış, hatalara işaret edilmiş ve zaman zaman örnekler çoğaltılmıştır. Şerhlerde genellikle bir eserin bütünü açıklanır. Böyle olmakla beraber birçok geniş hacimli eserler üzerine önemleri, anlaşılmayan veya kapalı kısımlarının bulunması dolayısıyla ya bu yerlerin şerhleri yapılmış veya tümü şerh edilmiştir. Şerhleri yazarlar genel olarak metin yazarlarından farklı kişilerdir. Ama bazı yazarların kendi eserlerini şerh ettiği de olmuştur.¹⁵ Böyle olmakla beraber şerhler üzerine şerhler de yapılmıştır.¹⁶

Şerh telifinde, eğitim-öğretim faaliyetlerine yardımcı mahiyetteki muhtasar metinlerin izah edilmesinin yanı sıra, derinlemesine ilmî münakaşaların gerçekleştirilmesi de belirleyici bir rol oynamıştır. Bu tür şerh çalışmalarında, üzerine şerh yazılan temel metnin bir problemler veya önermeler silsilesi olarak kabul edildiği görülmektedir. Söz konusu eserlerde izlenen metodoloji; öncelikle müellifin muradının izah edilmesi, ardından ilgili meseleye dair literatürdeki farklı görüşlerin öne sürülmesi ve nihayetinde şerh yazarının şahsi mütalaa ve itirazlarının ortaya konulması şeklindedir.

Şerhlerin üslup özellikleri, hedefledikleri muhatap kitlenin donanımına göre değişkenlik arz etmektedir: Öğretme amaçlı şerhler daha yalın ve eğitim öğretime uygun bir dil benimserken; doğrudan ilmî katkı sağlama ve teorik tartışma yürütme gayesi güden eserler, daha teknik ve ağıdalı bir üslup taşımaktadır. Öte yandan, şerh literatürünün gereksiz ayrıntılarla yüklü ve karmaşık olduğu yönündeki genelleme içeren eleştiri isabetli değildir. Zira bu durumun, büyük ölçüde dönemin bilgi tasavvurundan ve telif anlayışından kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir.¹⁷

Emsile üzerine de çekimleri açıklamak için birçok şerh yapılmıştır. Bunlar arasında Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin (ö. 969/1562), Saruhanlı Leâli Ahmed Çelebi'nin (ö. 971/1563), Dâvûd-i Karsî'nin (ö. 1169/1756), Akkirmânî'nin (ö. 1174/1760), Edirneli Eskicizâde Ali Medhî'nin (ö. 1243/1827), Hâce Abdülkerim Efendi'nin (ö. 1303/1886), Mehmed b. Mustafa'nın (ö. 993/1585), Köse Efendi diye bilinen Çörekçizâde Ahmed Nüzhet'in (ö. 1195/1781), Çerkeşizâde Osman Vehbî'nin (ö. 1277/1860), Emsile şerhleri sayılabilir.¹⁸ Bu sayılan şerhlerin tamamı Emsileyi dil temelli kuralları üzerinden açıklamışlar ve şerh etmişlerdir. İncelemeye çalıştığımız Hicâbî Baba'nın şerhi kaynaklarda zikredilmediğinden pek bilinmemektedir. Hicâbî Baba'nın yaptığı şerhin özelliği aralarındaki benzerlik sebebiyle dilin gramerine ait kavramları, tasavvuf kavramlarıyla karşılaştırmak suretiyle Emsileyi şerh etmesidir. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Suudi Arabistan İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunan bu şerh üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

¹⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 2217.

¹⁵ bk. İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserine bizzat kendisinin yazdığı *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Kâfiye*, müellifin kendi eserine şerh yazmasına örnek olarak gösterilebilir.

¹⁶ Sedat Şensoy, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555.

¹⁷ Şensoy, "Şerh", 38/555-556.

¹⁸ Durmuş, "el-Emsile", 11/167; Gerlegiz, *Kuyucaklı Abdullah Efendi, Emsile Şerhi ve Fiili Te'acüb Risâlesi (İnceleme ve Tahkik)*, 31.

1. Hicâbî Abdülbâkî'nin Hayatı

Amasya yöresinde Gül Baba olarak tanınan Hicâbî Abdülbâkî b. Muhammed el-Kırîmî el-Bâhçesarâyî, 1165/1752 yılının Receb ayında Amasya'nın Bahçesaray kasabasında dünyaya gelmiştir.¹⁹ Kırım âlimlerinden es-Seyyid Abdullah b. Ebû's-Suûd Mehmed b. Abdülvâhid b. Abdüsselâm b. Afifeddin Abdullah b. Kemâleddin İbrahim Efendizâde Seyyid Ahmed Efendi'nin oğludur. Dedesi, "Dede Cöngi" olarak tanınan Kemâleddin İbrahim Efendi (ö. 975/1567), Kefe müftülüğü görevinde bulunmuş; Ocak 1564'te bu görevinden azledildikten sonra Bursa'da vefat etmiştir.²⁰ Seyyid Ahmed Efendi'ye kadar aile içerisinde Kefe müftülüğü görevini sürdüren âlimlerin bulunması, Hicâbî Abdülbâkî Efendi'nin ilmî birikiminin şekillendiği aile çevresinin niteliğine işaret etmektedir.

Hicâbî Abdülbâkî Efendi, Amasya'nın Ziyaret kasabasında yaşamış ve burada ilmî tahsilini sürdürmüştür. 1181/1767 yılında Amasya'da bulunan Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi'nin derslerine devam ederek bir müddet ondan ilim tahsil etmiştir. Ürgüplü Ahmed Efendi, *Şaḥîḥ-i Buḥârî*, Beyzâvî Tefsiri, Taşkoprizâde'nin *Şerḥ-i Fevâ'id-i Gıyâsiyye*'si, *Dürer* ve *Mutavvel* gibi temel klasik metinleri okutarak talebe yetiştirmiş; tahsilini tamamlayan öğrencilerine icazet vermiştir.²¹ Hicâbî Abdülbâkî Efendi de ilmî silsile bakımından Ürgüplü Ahmed Efendi'den icazet alan talebeler arasında yer almıştır. Bu eğitim süreci, onun ilmî şahsiyetinin teşekkülünde Amasya'daki ilmî çevrenin ve özellikle Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi'nin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Hicâbî Abdülbâkî Efendi sonra Fenercizâde Evliyâ Halil Efendi'den (ö. 1203/1789) dersler okuyarak icazet almıştır. Bu esnada Turhallı Şeyh Mustafa Efendi'den (ö. 1197/ 1782) sülûkunu tamamlayarak hilafet almış, bir müddet burada eğitim ve irşadla meşgul olmuştur.²²

Hicâbî Abdülbâkî Efendi, Ürgüplü Hacı Ahmet Efendi'nin bazı tasavvufi sözlerine itiraz etmiş, yanından ayrılarak halkı kendisine yakın ilgi gösteren Ziyaret kasabasına göç etmiştir. Hicâbî Abdülbâkî Efendi burada 1212/1797 tarihinde, Keçiçoğlu Camiinin yanına "Hicâbî Tekkesi" olarak anılan kendi tekkesini yaptırmıştır. Hicâbî Abdülbâkî Efendi, bu inşa esnasında Camiyi de tamir ettirmiştir. Cami bu tarihten sonra Hicâbî Baba Camisi olarak isimlendirilmiştir. Hicâbî Efendi'nin burada derslerini verdiği bir medresesinin olduğu da belirtilmiştir. Hicâbî Abdülbâkî Efendi ömrünün sonuna kadar faaliyetlerini bu Kasabada sürdürmüştür. Zamanla ünü artmış, Samsun valisi Tayyar Mahmut Paşa, Sivas valiliği yapan Celaleddin Mehmet Paşa, İbrahim Paşa ve Zaralızâde Lütfullah paşalar gibi devlet adamları kendisini sık sık ziyaret etmişlerdir.²³

¹⁹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin* (Tahran: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1967), 1/605; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabîyye, 1957), 5/297; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, ed. Mehmet Sarı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 12; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, ed. A.Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 1/111-112.

²⁰ Hüseyin Hüsameddin Efendi Abdizâde, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Amasya: Uğur Ofset, 2022), 6/162; Ahmet Akgündüz, "Dede Cöngi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/76-77.

²¹ Mehmet Uyar, "İrşad Bağlamında Orta Yol Süfliği: Hicâbî Abdülbâkî Efendi (Gül Baba)", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2017), 91.

²² Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 6/162.

²³ Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 6/162-163.

Gâlib Mehmet Paşa Sivas valisi olarak Amasya'ya geldiğinde Hicâbî Efendi'yi ziyaret etmiş, Hicâbî Efendi kendisine şiirde de yetkinliğini gösteren ve valiyi övdüğü şiirini söylemiş, vali tarafından takdir edilmiştir.²⁴

Devlet adamlarının kendisini ziyaret etmelerindeki ana sebep ise; 1224/1809 yılındaki Osmanlı-Rus harbine müritleriyle katılmış olmasıdır. Hicâbî Abdülbâki Efendi bu savaşta çeşitli faydalar sağlamış, devlet adamları arasında tanınmış ve “*Gazi Şeyh*” unvanını almıştır.²⁵ Bir müddet sonra Kızıldere camiiindeki imamlık görevinden ayrılan Hicâbî Abdülbâki Efendi 1238/1822 yılı Receb ayı başlarında vefat etmiş, Hicâbî Baba Camiine bitişik bulunan türbeye defnolunmuştur.²⁶

Hicâbî Abdülbâki Efendi'nin ailesi ve çocukları ile ilgili yeterli bilgi bulunamamaktadır. Türbesine girişteki dördüncü sandukadan, 1248/1832 yılında vefat ettiği belirtilen es-Seyyid Müderris Hafız Mehmed Kâmil Efendi adında bir oğlu, ikinci sandukadan, İsmail İzzettin Efendi isminde bir torunu olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda oğlunun es-Seyyid Ali ve Osman Efendi adlarında iki oğlu olduğu, İbrahim Zühdi Efendi isminde damadı olduğu bilindiğinden bir de kızının olduğu belirtilmiştir.²⁷

Hicâbî Abdülbâki Efendi'nin damadı İbrahim Zühdi Efendi ile Amasyalı el-Hâc İsmail Efendi ve Mehmed Arif Efendi adında üç halifesinin bulunduğu belirtilmiştir.²⁸ İbrahim Zühdi Efendi'nin ölümünden sonra Hicâbî Tekkesi tekke özelliğini yitirmesi nedeniyle okula çevrilmiştir. Hicâbî Abdülbâki Efendi Amasya yöresinde daha çok Gül Baba olarak tanınmış, kendisine yoğun bir sevgi oluşmuştur. Kerametleri ve menkıbeleri halk arasında anlatılmaktadır.²⁹

1.1. Eserleri

Bazı kaynaklarda³⁰ Hicâbî Abdülbâki Efendi'ye sekiz eser nispet edilse de yapılan araştırmalar neticesinde müellifin on iki eseri olduğu tespit edilmiştir. Ancak günümüzde bu eserlerden yalnızca beşi gün yüzüne çıkarılabilmiş olup, söz konusu eserlerin yazma nüshaları çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.³¹

Eserleri şunlardır:

1.1.1. *Risâle-i Zübde't'l-İslam*

Hicâbî Abdülbâki Efendi eserinde daha çok iman konusuna değinmiştir. İmanın şartları, çeşitleri ve muhafazası gibi konuları anlatmış, kâinatın yaratılış tarihi, melekût âlemi, ceberût âlemi ve mülk âlemi hakkında açıklamalar yapmıştır. Hicâbî, burada iman ve İslam ahlakı konusunu bazı tasavvufi kavramlar eşliğinde bilgiler vererek saliklere tavsiyelerde bulunmuştur. Fikirlerini edebî bir tarzla anlatmıştır. Risale Çorum Hasan

²⁴ Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 6/163.

²⁵ Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 6/163-164.

²⁶ Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 6/164.

²⁷ Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 6/165.

²⁸ Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 6/165.

²⁹ Mehmet Uyar, *Hicâbî Abdülbâki Efendi'nin Tasavvufi Görüşleri* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 34.

³⁰ Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin*, 1/605; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 5/297.

³¹ el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin*, 1/605; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 5/297-298; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, 12; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/112.

Paşa Kütüphanesi 886/2 numaralı mecmua içerisinde olup 25b-58a varak numaralarında kayıtlı ve dili Osmanlı Türkçesidir. Risale 13 satır 160x110-110x70 mm boyutlarındadır. Nesih hattıyla yazılmıştır. Müstensih ve istinsah tarihi bulunmamaktadır. Risalenin başında ismi yazmaktadır.

1.1.2. *Risâle-i Hicâbî*

Hicâbî Abdülbâki Efendi, incelemeye konu olan bu eserinde 'fâil-i mutlak' konusunu ele almıştır. Müellifin *Zübdetü'l-İslâm* adlı eseriyle mukayese edildiğinde, bu çalışmada daha ağırlıklı, teknik terminolojisi yoğun ve ihtisas gerektiren bir üslubun tercih edildiği müşahade edilmektedir. Genel olarak eserde, Allah'ın mutlak fail olduğunu tasavvufi bir üslupla anlatmış, O'nun fail-i mutlak olması sebebiyle, her işinin bir hikmet gereği olduğunu örneklerle açıklamıştır. Eserin dilinin anlaşılması zor, terkipleri bol ve ağırlıklı denilebilecek bir tarzı vardır. Dili Osmanlı Türkçesidir. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi 778/5 numaralı mecmua içerisinde olup 50b-53a varak numaralarındadır. Risale 19 satır 210x160-150x90 mm boyutlarında olup esih kırmızı yazı çeşidiyle yazılmıştır. Müstensih ve tarihi bulunmamaktadır.

1.1.3. *Risâle fi't-Takvâ*

Hicâbî bu eserini Arapça olarak yazmıştır. Eserin ve yazarının adı risalenin başında geçmektedir. Müellif bu risalesini, takva, haramlar ve şüpheli şeylerden sakınılması gerekenler şeklinde üçe ayırmış, takva konusundaki düşüncelerini belirtmiştir. Eseri bir dua ile sonlandırmıştır. Risale Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi 887/3 numaralı mecmua içerisinde ve 29b-32a varak numaralarındadır. Risale 15 satır 160x110-120x70 mm boyutlarındadır. Nesih yazı çeşidiyle yazılmıştır. Müstensih ve tarihi yazmamaktadır.

1.1.4. *Mektuplar*

Hicâbî Abdülbâki Efendi hakkında yapılan araştırmalarda, onun bazı şahıslara yazdığı mektupların bulunduğu, ancak günümüze kadar tespit edilemediği belirtilmektedir.³² Yaptığımız araştırmalar sonucunda, bu mektuplardan birinin müftü el-Hâc Mahmud Efendi'ye yazıldığı anlaşılmıştır. Söz konusu mektup, zikr-i hafî konusunu ele almaktadır. Mektup, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde 887/4 numarasıyla kayıtlı mecmuanın 34a-37a varakları arasında yer almakta olup Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Mektup 15 satır olup 160x110-120x80 mm boyutlarında ve talik kırmızı yazı çeşidiyle yazılmıştır. Bu mektup kayıtlarda Münşe'ât olarak kaydedilmiştir. Müstensih ve tarihi ilgili nüshada yer almamaktadır.

Kaynaklarda zikredilip günümüzde ulaşılamayan eserleri arasında İkâzu'n-Nâim, el-Înâs ve'l-İsti'nâs, Tarîfû'l-İnsân, Bâde-i Faqr ve'l-Fenâ, Bâde-i Kevşer, en-Nükâtü't-Tevhîdiyye ve Hediyyetü'l-Hilâl yer almaktadır.³³

Hicâbî Abdülbâki Efendi'nin bizim de tespit ettiğimiz eseriyle beraber beş adet eseri kütüphanelerde bulunmaktadır. Eserlerden hiçbirisi matbu değildir.

³² Uyar, *Hicâbî Abdülbâki Efendi'nin Tasavvufî Görüşleri*, 41.

³³ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 1/605; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 5/298; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/112.

Bununla beraber kaynaklarda belirtilen eserlerle tespit edilen eserlerin aynı olup olmadığı, kayıt altına alma esnasında bir isim değişikliği olabileceği ihtimaline karşı bu eserlerin ilgililer tarafından incelenmesi yerinde olacaktır.

Hicâbî Abdülbâkî, eserlerinde genel olarak edebî ve ahenkli bir üslup kullanmıştır; konuları tutarlı bir fikir örgüsü ve güçlü bir anlatım ile ele almıştır. Ancak, yerel çapta tanınması, etki alanının sınırlı kalmasına yol açmıştır. Buna rağmen, Hicâbî'nin eserleri kendi içinde kayda değer bir düşünsel ve sanatsal derinlik barındırır.

Hicâbî Abdülbâkî'nin hayatı ve eserleri incelendiğinde, onun hem klasik medrese eğitiminden geçmiş bir müderris hem de irşad faaliyetlerinde bulunan bir mutasavvıf olduğu görülmektedir. Bu çift yönlü kimlik, onun *Emsile* şerhindeki metodolojisini de doğrudan şekillendirmiştir. Müellif, sarf ilminin teknik kurallarını ruhsuz birer kalıp olarak değil, sâlikin mânevî yolculuğundaki durakların birer dilsel tezahürü olarak ele almıştır. Bu özgün yaklaşımın detaylarına geçmeden önce, eserin günümüze ulaşan fiziksel tanıklıklarını ve metnin aslına en yakın formunu tespit etmek amacıyla yazma nüshalarının tavsif edilmesi zaruridir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden belge analizi ve niteliksel içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. İnceleme sürecinde eserin tespit edilen üç yazma nüshasından metin bütünlüğü en yüksek olan (Suudi Arabistan İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi 498 numaralı nüsha) nüshası esas alınmış, diğer iki nüsha ise metnin okunabilirliğini ve doğruluğunu teyit etmek amacıyla kontrol edilmiştir. Elde edilen veriler, dönemin yaygın pedagojik *Emsile* şerhlerinden Dâvûd-i Karsî'nin *Şerhu'l-Emsile*'siyle kavramsal ve yöntemsel bakımdan kıyaslanarak müellifin kendisine has tasavvufî tevîl metodolojisi ortaya konulmuştur.

2. el-Ebkiretü'l Mü'telife fî Şerh-i Emsileti'l Muhtelife'nin Nüshaları

Hicâbî Abdülbâkî Efendi, söz konusu risalede Sarf ilmine dair *el-Emsiletü'l-Muhtelife*'yi şerh etmiştir. Kaynaklarda bu şerhin yalnızca Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshasından bahsedilse de, yapılan araştırmalar neticesinde eserin iki nüshasına daha ulaşılmıştır. Böylece mevcut nüsha sayısı üçe yükselmiş ve incelemeler bu üç nüsha esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Bunlar;

1. Çorum Hasan Paşa Halk Kütüphanesindeki 3150/1 numaralı nüsha. Bu nüshanın yazı çeşidi talik olup, ölçüleri 210x155-160x110mm boyutlarındadır. Satır sayısı 20 dir; 1b-7a varaklar arasında bulunmaktadır. Yazılış tarihi ve müstensihî bulunmamaktadır. Bu nüshanın başı,

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَوَّرَ أَرْوَاحَنَا مِنْ خَالٍ إِلَى خَالٍ بِالتَّجْرِيدِ وَالْإِعْلَالِ حَتَّى ادَّعَمَهَا إِلَى التَّجْمِيلِ وَالْإِفْضَالِ وَالصَّلَوةَ وَالسَّلَامَ عَلَى حَبِيبِهِ مُحَمَّدٍ الصَّحِيحِ السَّالِمِ فِي النَّفْسِ وَالْإِغْتِبَالِ الَّذِي خَصَّصَهُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى جَمِيعِ الْعَالَمِينَ بِالْإِرْسَالِ لِتَكْمِيلِ النَّافِعِينَ وَ شِفَاءِ الْمُغْتَلَبِينَ وَتَطْهِيرِ الْمُهْمُوزِينَ مِنَ الْغُيُوبِ وَالْكَوَالِ وَ تَمْلَأُ قُلُوبَ الْأَجُوفِينَ بِأَنْوَارِ الْعُلُومِ وَالْأَعْمَالِ وَ عَلَى آلِهِ وَ أَصْحَابِهِ الَّذِينَ كَانُوا لَقِيْفِينَ مَقْرُوفًا وَ مَقْرُونًا بِمُلْعِ الْأَتْبَاعِ وَ الْإِمْتِنَالِ فَكَانَتْ أَجُوزُهُمْ مُضَاعَفَةً بِتَخْرِيصِ الْأَتْبَاعِ وَ الْإِمْتِنَالِ وَ عَلَى مَنْ تَبِعَهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ الْوَزْنِ وَالسُّؤَالِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَعَنْ أَجْمَعِينَ فِي الْحَالِ وَالْمَالِ. فَيَقُولُ الْعَبْدُ الضَّعِيفُ الْفَقِيرُ التَّحِيْفُ إِلَى رَحْمَةِ رَبِّهِ الْقَوِيِّ الطَّيِّفِ حِجَابِي عَبْدُ الْبَاقِي بُنْ مُحَمَّدٍ الْقَرْمِيُّ الْبَاغِدَجِي سَرَّابِي عَفَى عَنْهُمَا.

şeklinde başlamakta olup sonu şu şekilde bitmektedir:

وَأَمَّا عَدَدُهَا بِأَجْمَلِ الْكَبِيرَةِ فَهُوَ ثَلَاثُمِائَةٍ وَسِتُّونَ مَا عَدَا بَاءَ الْخِلَافَةِ وَالْفَ الْأُلُوهِيَّةِ وَهَاءَ الْهُوْنِ وَهِيَ إِشَارَةٌ إِلَى ثَلَاثُمِائَةٍ وَسِتِّينَ أَلْفَ عَالَمٍ فِي رِوَايَةٍ أَوْ إِلَى الْأَوَّلِيَاءِ الثَّلَاثُمِائَةِ وَسِتِّينَ الَّذِينَ يَدْبُرُونَ فِي الْعَوَالِمِ الثَّلَاثُمِائَةِ وَالسَّتِّينَ أَلْفًا مِنَ الْأَفَاقِ وَالْأَطْرَافِ. أَوْ إِشَارَةٌ إِلَى عَدَدِ مَنَافِدِ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ الَّذِي لَهُ رُوزَنَاتٌ بَعْدَ الْعَوَالِمِ الثَّلَاثُمِائَةِ وَالسَّتِّينَ أَلْفًا لِمَجِيءِ الشَّيَاطِينِ وَذَهَابِهَا وَهُوَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ النَّقِيِّ.

Elimizdeki tam nüshaya göre Çorum nüshası 24. sayfanın başına kadar olup sonraki sayfaları eksiktir. Dolayısıyla bu nüsha üzerinden değerlendirme yapmak eksik olacaktır.

2. Süleymaniye Kütüphanesi yazma bağışlar bölümü 03959 numaralı nüsha. Bu nüshanın yazı çeşidi nesih olup, ölçüleri 200x145-155x75mm boyutlarındadır. Satır sayısı 15 tir ve 4 varaktır. Müstensihi bulunmamakla beraber son sayfasında istinsah tarihi 1288/1871 olarak yazılıdır. Bu nüshanın baş tarafı diğer iki nüsha ile aynı olup iki varak sonrası sayfaları eksiktir. Yazısı en iyi okunaklı nüshadır. Bu nüsha baş tarafından,

فَوَخَذْتُ فِيهَا طَعَامًا فَوَضَعْتُهُ فِي طَبَقٍ وَأَرَدْتُ أَنْ أَحْمِيَهُ لِيَكُونَ طَرِيًّا فَوَضَعْتُهُ فِي وَسْطِ الْجَامِعِ وَقَصَدْتُ نَعْلِي فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ وَلَمْ أَجِدْهُ فَجِئْتُ جَانِبَ الْمَخْرَابِ فَرَأَيْتُ فِيهِ جَمَاعَةً مِنْ طَلَبَةِ الْعُلُومِ الرَّسْمِيَّةِ

kısmına kadar diğer nüshalarla aynı olup sonrasında metinde kopma vardır. İlgili nüsha aşağıdaki şekliyle devam etmektedir:

خَيْرِيًّا وَصَلُّوا لِحُجَّةِ الْوُصُولِ وَشَاهِدُوهُ وَخَاطِبُوا لِطَلَبِ تِلْكَ النَّصْرَةِ وَالْمُعَوْنَةِ الدَّائِمَةِ فِي كُلِّ آنٍ كَمَا سَبَقَ فِي تَحْقِيقِ سِرِّ الدُّعَاءِ الَّذِي عَلَّمَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِنَتْنِ فَاطِمَةَ الرَّهْءَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا بِقَوْلِهِ (فَلَا تَكْلُمِي إِلَى نَفْسِي وَلَا إِلَى أَحَدٍ مِنْ خَلْقِكَ طَرَفَةً عَنِّي وَلَا أَقْلَ مِنْهَا).

Elimizdeki tam nüshaya göre 4. sayfanın sonundan 71. sayfanın ortasına kadar eksiktir. Yine buradan itibaren de bir kısım cümleler yoktur. Nüsha bu haliyle eserin değerlendirilmesi için eksik görünmektedir.

3. Suudi Arabistan İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi 498 numaralı nüsha. Bu nüshanın yazı çeşidi rik'a olup, ölçüleri 24x18mm boyutlarındadır. Satır sayısı 15, varak sayısı 39 olup her sayfaya numara verilmesi suretiyle toplamda 77 sayfadır. Eser ait olduğu ilim dalı bakımından tevhit bölümü olarak gösterilmiştir. Yazılış tarihi ve müstensihi bulunmamaktadır. Bu nüsha tamdır. Risale,

أَحْمَدُ لِلَّهِ الَّذِي صَرَّفَ أَرْوَاحَنَا مِنْ خَالٍ إِلَى خَالٍ بِالتَّخْرِيدِ وَالْإِغْلَالِ حَتَّى ادْعَمَهَا إِلَى التَّجِيلِ وَالْإِفْضَالِ وَالصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ عَلَى حَبِيبِهِ مُحَمَّدٍ الصَّبِيحِ السَّلَامِ فِي النَّقْصِ وَالْإِغْتِيَالِ الَّذِي خَصَّصَهُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى جَمِيعِ الْعَالَمِينَ بِالْإِرْسَالِ لِتَكْمِيلِ النَّاقِصِينَ وَ شِفَاءِ الْمُعْتَلِينَ وَتَطْهِيرِ الْمُتَهَمِينَ مِنَ الْعُيُوبِ وَالْكَذَالِ وَ تَمْلَأُ قُلُوبَ الْأُجُوفِينَ بِأَنْوَارِ الْعُلُومِ وَالْأَعْمَالِ وَ عَلَى آلِهِ وَ أَصْحَابِهِ الَّذِينَ كَانُوا لِفَيْفِينَ مَقْرُوفًا وَ مَقْرُونًا بِلُحْجِ الْأَتْبَاعِ وَ الْإِمْتِنَالِ فَكَانَتْ أَجُورُهُمْ مُضَاعَفَةً بِتَخْرِيصِ الْأَتْبَاعِ وَ الْإِمْتِنَالِ وَ عَلَى مَنْ تَبِعَهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ الْوَزْنِ وَالسُّوَالِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَعَنْ أَجْمَعِينَ فِي الْحَالِ وَالْمَالِ. فَيَقُولُ الْعَبْدُ الضَّعِيفُ الْفَقِيرُ النَّجِيفُ إِلَى رَحْمَةِ رَبِّهِ الْقَوِيِّ اللَّطِيفِ حِجَابِي عَبْدُ الْبَاقِي بْنُ مُحَمَّدٍ الْقَرِيمِ الْبَاغِجِ سَرَائِي عَفَى عَنْهُمَا.

şeklinde başlayıp,

(رَبِّ رَدِّي نَحِيرًا فَيْك) يَسِّرْنَا اللَّهُ تَعَالَى وَإِيَّاكُمْ هَذِهِ الْمَقَامَاتِ الْعَالِيَاتِ وَحَفَظَنَا وَإِيَّاكُمْ عَنِ الصَّلَالِ وَالْإِضْلَالِ وَالْعُوقِ وَالْوُفُوفِ دُوعًا بِلَطَائِفِ كَرَامَاتِهِ الْعَالِيَاتِ آمِينَ خُرْمَةً سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ. وَلِيُمَثِّلَ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ. نَسْأَلُ اللَّهَ الْعَوْنَ وَالْعَاقِبَةَ فِي كُلِّ خَالٍ وَنَسْتَغْفِرُهُ عَمَّا وَقَعَ فِي صُدُورِنَا وَخَوَارِجِنَا بِمَا لَا يُؤَافِقُ لِمَا يُحِبُّ وَ يَرْضَاهُ وَنُسَبِّحُ خُجَّةَ بَحْمِدِهِ فِي الْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَنَتُوبُ إِلَيْهِ تَوْبَةً نَصُوحًا إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا. وَاللَّهُ يَدْعُوَنَا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. وَمَنْ يَغْتَصِمِ بِاللَّهِ فَقَدْ هَدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقُّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ وَاحْمَدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ آمِينَ.

ifadeleriyle bitmektedir.

Elimizde bulunan bu üç nüshayı karşılaştırdığımızda Çorum Hasan Paşa ve Süleymaniye Kütüphanelerindeki nüshaların eksik olduğu, Arabistan nüshasının tam olduğu görülmüştür. Arabistan nüshasının iki yerinde açıklama olup altında Hicâbî kaydı vardır. Bu, Arabistan nüshasının müellif nüshasından istinsah edildiği fikrini vermektedir. Konular kenar boşluğuna *matlab* yazılarak ayrılmıştır. Buradaki yazı stili ile metindeki yazı stili aynıdır. Nüshanın baş tarafında “mekâtib-ü ulûmiyye talebesine mahsus” yazmaktadır. Değerlendirmelerimiz bu tam nüsha üzerinden olacaktır.

2.1. Risalenin İçeriği ve Metodu

Arap dili gramerinin tasavvufî remizlerle tevil edilmesi geleneğinin kuramsal temelleri, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Nahvü'l-Kulûb* adlı eseriyle atılmıştır. Kuşeyrî, zâhirî nahiv kaidelerini bâtnî/kalbî ahvâlin birer yansıması olarak ele almış; i'rab ve bina gibi temel ilkeleri, sâlikin hakikat karşısındaki duruşuyla simgeleştirmiştir. Hicâbî Abdülbâkî el-Kırîmî ise el-Ebkiretü'l-Mü'telife'sinde Kuşeyrî ile başlayan bu işârî dilbilim geleneğini nahivden sarf alanına taşımıştır. Kuşeyrî'de gramer terimleri tasavvufî kavramlar için birer temsil oluştururken, Hicâbî Baba'da *Emsile* sîgalarını doğrudan sülûk mertebelerinin birer tezahürü olarak kurgulamıştır. Dolayısıyla Hicâbî Baba, Kuşeyrî'nin teorik düzeyde kavramsallaştırdığı işârî gramer anlayışını, Osmanlı eğitim sisteminin çekirdeğini oluşturan sarf kalıpları üzerinden sistematik ve ameli bir metot haline getirmiştir.

Bu teorik ve metodolojik çerçeve doğrultusunda Kırîmî, *el-Eksireti'l-Mü'telife*'de *el-Emsiletü'l-Muhtelife*'yi edebi ve tasavvufî bir üslupla şerh etmiştir. Eserin mukaddime kısmında öncelikle tasavvufî kavramlar üzerinde durup ayrıntılı izahlarda bulunmuş; teavvüz, besmele ve kelime-i tevhidi oluşturan harflerin bâtnî işaretlerini tahlil etmiştir. Risalede ayrıca amellerin faziletleri (*fezâilü'l-a'mâl*) bağlamında, özellikle gece ibadetinin ve teravîh namazının manevi ehemmiyeti vurgulanmıştır. Genel içeriği itibariyle tasavvufî öğretilerin ve zühd anlayışının hâkim olduğu eser, müellif tarafından altı matlab (ana başlık/mesele) halinde kurgulanmıştır.

Birinci matlabda; gece ve gündüz yapılan dualar, mübarek gün ve gecelerde yapılan dualar ve bunların sırlarıyla ilgili birtakım bilgiler vermiştir.

İkinci matlabda; birtakım kelimelerin işaretleri üzerinde tasavvufî açıklamalar yapmıştır.

Üçüncü matlabda; Kemalü'l-Celal üzerinde durarak tasavvufî açıklamalar yapmıştır.

Dördüncü matlabda; Kemâlü'l-cemâl üzerinde durarak tasavvufî açıklamalar yapmıştır.

Beşinci matlabda; *el-Emsiletü'l-muhtelife* üzerinde işârî açıklamalar yaparak sîgaları tasavvufî olarak açıklamıştır.

Altıncı matlabda; konu çerçevesinde hakikati Muhammediyye üzerinde durarak sîgaları açıklamaya devam etmiştir.

Bu matlabların hepsinde uzun uzadıya tasavvufî açıklamalarda bulunan Hicâbî Abdülbâkî Efendi; Hz. Ali, Cüneyd-i Bağdadi, Hasan-ı Basri, İbn Arabi, İbn Fârız'dan nakillerde bulunmuş, bazı yerlerde konuyla ilgili Farsça beyitler zikretmiştir. Daha sonra fiili maziden başlayarak yer yer ayetlerden de örnekler vererek sîgaları tasavvufî olarak açıklamıştır.

Hicâbî Abdülbâki Efendi risaleye;

أَحْمَدُ لِلَّهِ الَّذِي صَوَّرَ أَرْوَاحَنَا مِنْ خَالٍ إِلَى خَالٍ بِالتَّجْرِيدِ وَالْإِعْلَالِ حَتَّى ادَّعَمَهَا إِلَى التَّجِيلِ وَالْإِفْصَالِ وَالصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ عَلَى حَبِيبِهِ مُحَمَّدٍ الصَّحِيحِ السَّلَامِ فِي التَّقْصِ وَالْإِغْتِلَالِ الَّذِي خَصَّصَهُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى جَمِيعِ الْعَالَمِينَ بِالْإِرْسَالِ لِتَكْمِيلِ التَّاقِصِينَ وَ شَفَاءِ الْمُغْتَلِبِينَ وَ تَطْهِيرِ الْمُهْمُوزِينَ مِنَ الْعُيُوبِ وَالْكَالِ وَ تَمْلَأُ قُلُوبَ الْأَجُوفِينَ بِأَنْوَارِ الْعُلُومِ وَالْأَعْمَالِ وَ عَلَى آلِهِ وَ أَصْحَابِهِ الَّذِينَ كَانُوا لِقَابِهِمْ مَفْرُوقًا وَ مَفْرُونا بِخَلْعِ الْأَتْبَاعِ وَ الْإِمْتِنَالِ فَكَانَتْ أَجُورُهُمْ مُضَاعَفَةً بِتَخْرِيصِ الْأَتْبَاعِ وَ الْإِمْتِنَالِ وَ عَلَى مَنْ تَبِعَهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ الْوَزْنِ وَالسُّوَالِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَعَنْ أَجْمَعِينَ فِي الْحَالِ وَالْمَالِ.

şeklinde bir giriş yaparak hamdele ve salvele bölümünde sözlük anlamlarına itibarla sarf ilmine ait kavramları, Allah'ın kulları üzerindeki tecellileriyle ilişkilendirerek yorumlamıştır. Sonra kendi ismini;

فَيَقُولُ الْعَبْدُ الضَّعِيفُ الْفَقِيرُ التَّجِيفُ إِلَى رَحْمَةِ رَبِّهِ الْقَوِيِّ اللَّطِيفِ حِجَابِي عَبْدُ الْبَاقِي بْنِ مُحَمَّدٍ الْقَرِيمِي الْبَاغِجِ سَرَّائِي عَفَى عَنْهُمَا

şeklinde yazarak eserin yazılış hikayesini: Kendisinin Allah'ı zikirle meşgul olup ona ulaşma isteğinde olduğunu, bu esnada kendisine sarf ilmini öğrenmek isteyenlerin geldiğini, bunları geri çevirdiğini, bunun üzerine gördüğü rüyayı şu rüyayı anlatmıştır: “Rüyamda büyük bir camide olduğumu ve yanımda duaları kabul olunan evliyadan iki veli zatın bulunduğunu gördüm. Hal dillerinden aç olduklarını anladım ve onları doyurmak istedim. Bunun üzerine, Turhallı şeyhimin hücresi olan kendi hücremi arayıp taradım; orada bir yiyecek bulup bir tabağa koydum. Taze olsun diye ısıtmak istedim ve caminin ortasına koydum. Ayakkabımı almak için gidip döndüğümde yiyeceği yerinde bulamadım. Mihrabın yanına geldiğimde orada medrese talebelerinden bir topluluk gördüm. Onlara yiyeceği sordum, her biri diğerini işaret etti. İçimden onları azarlamak geçtiyse de bundan vazgeçtim; çünkü ona muhtaç olduklarını anladım. Derken uykumdan uyandım ve onların bu ruhani gıdayla beslenmelerine dair umudum iyice pekişti.” Rüya sonucu Emsile’yi şerh etmeye başladığını ve şerh esnasında Lokman-ı Hakîm’in kendisini yıkadığını, şerhi bitirdiğinde ise ona *الأكبره المؤتلفة في شرح الأمثلة المختلفة* (el-Ebkiretü’l-Mü’telife fî şerhi’l-Emsileti’l-Muhtelife – Emsile-i Muhtelife şerhinde bir araya gelen bakir/ daha önce söylenmemiş fikirler) ismini verdiğini ifade etmiştir.

Mukaddime bölümünde hecâ harflerinin her birerinin mevcudat mertebelerinin karşılıklarına konulduğunu, bunların insan-ı kâmil’i³⁴ ifade ettiğini ve Kuran’da sayılan peygamberlere işaret ettiğini belirtmiştir. Sonra teavvüz’ün³⁵ ve kelime-i tevhid’in tasavvufi şerhini yapmış, bunlardaki harflerin sayısı ile Emsile sîgalarının sayısını bazı takdirler yaparak yirmi sekize kadar çıkarmış ve bunların asıllarının نُصْرَةٌ kelimesi olduğunu söylemiştir. Müellifin bu sözünden fiillerin isimden türediğini savunan Basra ekolü’nün görüşünü tercih ettiği söylenebilir.³⁶ İsm-i zaman ve ism-i mekânın hale işaret eden muzaride gizli olmasının, hemzeyle beraber besmeledeki eliflerin gizli olmasına işaret ettiğini belirtmiştir. Müellif bu kıyasla, dilbilgisindeki bir gizlenme olayını şekilsel

³⁴ İnsan-ı Kâmil: olgun ve yetkin kişi. Allah’ın yeryüzündeki halifesi olması itibarıyla onun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan insan. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012), 188.

³⁵ Teavvüz: Sığınmak, korunmak anlamlarına gelen kelime terim olarak her türlü kötülükten korunabilmek için sözle Allah’ın yardım ve himayesini istemeyi ifade eder. bk. Muhsin Demirci, “İstiâze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/318.

³⁶ Ebü’l-Berekât Abdurrahman b. Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytar (Dimaşk: Matba’atü’t-Terakkî, 1957), 171; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-Nahv* (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 2003), 1/138; Mustafa Kırkız, “Arap Dilinde Master ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2010), 211-212.

bir kural olmaktan çıkarır. Besmele'deki görünmeyen "Elif" nasıl bütün ilahi isimlerin ve varlığın gizli kaynağı ise, şu anı ifade eden muzarideki gizli zaman ve mekân da tecellinin vuku bulduğu kuşatıcı "şimdi ve burada" hakikatini temsil eder. Besmeleki kelimelerin anlamlarının ubüdiyyet³⁷ makamına delalet ettiğini, bu makamın Allah'ın yanında en yüksek ve şerefli makam olduğunu, peygamberlerin ve onların ümmetlerinin seçkinlerinin orada ikamet ettiklerini, insanların ve cinlerin ancak kulluk için yaratıldığını belirtmiştir. Kulluk makamının yardıma muhtaç olduğunu ve kulları yardım isteğine teşvik etmek için *Emsile* müellifinin başka fiili değil نَصْر fiilini tercih ettiğini, bunun acizlerin en yüce isteği olduğunu söylemiştir.³⁸

Hicâbî Abdülbâki Efendi, *Emsile* çekimindeki kalıp değişikliklerini (tasrif) sadece lafzi bir dönüşüm olarak değil, Hakikat-i Muhammediyye'nin³⁹ farklı mertebelerdeki tecellilerine işaret eden bir sistem olarak ele almıştır. Müellif, klasik sarf bilgisini irfânî bir zemine taşıyarak her bir sîgayı sâlikin mânevî seyrindeki bir durağa (makam) dönüştürmüştür. Bu mânevî silsilenin ilk basamağını Tevhîd-i Ef'âl⁴⁰ (fiillerin birliği) oluşturur.

Müellif, نَصْر sîgasının asıl fâilinin Allah Teâlâ olduğunu; O'nun ezelden ebede tüm mevcudata kesintisiz bir şekilde teveccüh ettiğini ve bu tecellinin⁴¹ her an yenilendiğini belirtmiştir. Bu İlâhî yardımın semeresi olan tecellinin ise ceberût âleminde⁴² hakikaten yardım olunmuş kimselere mahsus olduğunu ifade ederek bu durumu ذَلِكَ مُنْصُورُ sîgasıyla açıklamıştır.

نَصْر sîgasının; ilâhî yardımın 'şimdi'den başlayarak 'ebed'e kadar kesintisiz bir tecelli ile devam edeceğini ifade ettiğini belirtmiştir. Zamanın genişliğine ve sürekliliğine işaret eden muzari sîganın, ilâhî yardımın sadece geçmişe mahsus olmadığını, her an yenilenen bir feyz ile sonsuzluğa uzandığını vurguladığını ifade etmiştir.

نَصْر sîgasını ele alan müellif, bu masdarın mutlakiyetine (zamandan ve şartlardan mücerret olma) atıfla İlâhî yardımın Hz. Peygamber'e doğrudan, ümmete ise nebevî bir tevessül⁴³ ile intikal ettiğini savunmuştur. Bu durumu نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ (...Allah'tan yardım

³⁷ Ubüdiyyet: Kulluk. Her hususta zorunlu olarak Hakk'a başvurmak. Nefsini rabbi vasıtasıyla görenin hali. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 366; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 363.

³⁸ Abdülbâki Hicâbî, *el-Ebkiretü'l-Mü'telife fî şerhi Emsileti'l-Muhtelifa* (Riyad: İmam Muhammed b. Su'ud Üniversitesi Kütüphanesi, Tevhid, 498), 66.

³⁹ Hakikat-i Muhammediye: Muhammedi gerçek. Bütün güzel isimleri kendinde barındıran ve bulunduran ilk taayyünle birlikte olan zat. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 153.

⁴⁰ Tevhîd-i Ef'âl: Tüm fiillerin failinin Allah olduğunu bilmek. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 359.

⁴¹ Tecelli: Aşîkâr olmak, açığa çıkmak görünmek, zuhur etmek demektir. Gaybdan gelen ve kalpte zahir olan nurlardır. Görünmeyenin kalplerde görünür hale gelmesidir. Her ilahi ismin tecelli ettiği yere ve yöne göre türlü şekilleri vardır. Tecelli kavramında daima bir gaybdan şuhûda, karanlıktan aydınlığa bilinmezlikten bilinirliğe, belirsizlikten belirliliğe geçiş vardır. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 346. Tecellilerin en düşük mertebesi fiiller mertebesi, orta mertebe sıfat tecellileri, en üst mertebesi ise zât tecellileridir; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 259.

⁴² Ceberût âlemi: İlâhî isim ve sıfatların ve ezeli ilimdeki oluş hakikatlerinin âlemidir. Âlem-i halk, mülk, şahadet cisimler ve cismaniler âlemi, emirden sonra madde ve müddetle vücut bulan âlemdir. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 362; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 35.

⁴³ Tevessül: Vasıta, aracı, sebep, bahane. Allah'a yaklaşmak veya bir dileğin kabul edilmesini veya bir musibetin defedilmesini sağlamak için ermişlerin türbelerine gidip onların ruhlarından ve yatırlardan medet ummaktır. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 380.

ve yakın bir fetih...)⁴⁴ ayetiyle temellendirerek; bu şuur düzeyindeki kulun kendi fiillerini Hak'ta fânî kılarak tam bir teslimiyetle tevekkül⁴⁵ makamına ulaştığını belirtmiştir. Müellife göre, her türlü yardımın gerçek fâilinin Allah olduğunun müşahade edildiği bu mertebe Tevhîd-i Ef'âl makamıdır.⁴⁶ Hicâbî'ye göre Emsile müellifi bu durumu ifade etmek için,

فَهُوَ نَاصِرٌ demiş ve ezelden ebede yardımın Allahtan olduğuna işaret etmiştir. Kul bu yardımın kemal sıfatlarla muttasıf bir zattan olacağını anlar. Bu yardımın *إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا* "Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik...Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder."⁴⁷ ayetleriyle sâliklere⁴⁸ işaret olunan fütuhât ilahiyeler olduğunu, buna tevhidü's-sıfat⁴⁹ denildiğini, bu makamdaki sâlikin Allah dışında kemal sıfatlarla muttasıf başka bir varlığın olmadığını anladığını belirtmiştir. Gerçek anlamda yardıma ulaştırılan muhatabın tespiti, onun İlâhî huzurdaki şeref ve mertebesinin yüceliğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Burada dikkat çeken husus, müellifin klasik sarf şerhlerindeki 'iş yapan fâil' tanımını, doğrudan Mutlak Fâil'in sıfatlarının tecellî ettiği bir keşif⁵⁰ durağına tahvil etmesidir. Dâvûd-i Karsî (ö. 1169/1756) gibi dil merkezli şerhlerde bu sığa sadece dilsel bir özneye işaret ederken, Hicâbî Baba'da sâlikin kendi varlığından sıyrılıp Allah'ın sıfatlarında fânî olduğu bir makama dönüşmektedir.

Müellif, bu noktada çekim sistematığını sadece bir kelime türetme süreci olarak değil, sâlikin mânevî seyrini gösteren bir merdiven gibi kurgulamıştır. Nitekim *نَصْرٌ* sığasıyla bu ilahî yardımın tecellîsinin 'şimdi'den 'ebed'e kadar kesintisiz devam edeceği vurgulanırken; *نَصْرٌ* masdarı ile bu yardımın 'mutlak' ve 'vâsıtasız' mahiyeti dile getirilir. Hicâbî Baba'ya göre bu makamda sâlik, *نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ (...Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih...)*⁵¹ ayetinin sırrına mazhar olarak Tevhîd-i Ef'âl (fiillerin birliği) şuhûduna (hakki hak ile görme) erer.

Bu irfânî silsile, *فَهُوَ نَاصِرٌ* sığasıyla bir üst mertebe olan Tevhîd-i Sıfât makamına taşınır. Burada 'yardım edicilik' (Nâsir) vasfı, mahlukatın elinden alınıp gerçek sahibi olan Allah'a iade edilir. Müellif, klasik sarf bilgisindeki 'ism-i fâil' (iş yapan) sığasını, 'Mutlak Fâil'in sıfatlarının müşahade edildiği bir keşif durağına dönüştürmüştür.

Devamında *Emsile* müellifi,

⁴⁴ es-Saf 61/13.

⁴⁵ Tevekkül: Güvenme, bel bağlama, vekil tayin etme, havale etme. Allah'ın katında olana güvenip halkın elinde ve avucunda olan şeye göz dikmemek, her halükârda yalnızca Allah'a sığınma. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 357.

⁴⁶ Hicâbî, *el-Ebkiretü'l-Mü'telife fî şerhi Emsileti'l-Muhtelif* (Tevhid, 498), 67, 68.

⁴⁷ el-Feth 48/1, 3.

⁴⁸ Sâlik: Yolcu, Allah'a giden yolu tutana seyr halinde bulunduğu sürece müritle müntehi (vâsıl, eren) arasındaki mütavassite denir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 306.

⁴⁹ Tevhidü's-sıfat: Hakkin sâlike sıfatlarla tecellî etmesi durumunda sâlikin eşyayı ve sıfatlarını değil, yalnızca Allah'ı ve O'nun sıfatlarını görmesi ve sıfatta mevsufu temaşa etmesidir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 359.

⁵⁰ Keşf: Açığa çıkarma, perdenin açılması, kalp gözünün açılması. Riyazet ve tasfiye ile kalbin gayb alemini görmesine engel olan perdenin açılarak perdenin ötesindeki gaybi hususlara ve hakiki şeylere, bunları yaşayarak ve temaşa ederek vakıf olma. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 213.

⁵¹ es-Saf 61/13.

وذلك مُنْصُرٌ diyerek ilahi yardım ile kendisine bakılan sevgilinin (peygamberinin) ilelebet rabbani yardıma mazhar olacağını belirtmiştir. Bu yardımın sevgiliden başkasına geçmişte herhangi bir kula yapıldığı veya gelecekte yapılacağı ile ilgili kalplere gelebilecek düşünceleri ortadan kaldırmak için müellif,

لَنْ يَنْصُرَ، لَا يَنْصُرُ، مَا يَنْصُرُ، لَمَّا يَنْصُرُ، لَمْ يَنْصُرْ sîgalarını getirerek bu yardımın Allah'ın sevgili peygamberine has olup ona tahsis ettiğini, ondan başkasına asla olmadığını ve olmayacağını belirterek sîgaların zamanına da işaret etmiştir.⁵² Peygamber kibrit-i ahmer'den⁵³ daha azizdir. Bu nedenle de mahlukatın en üstünü kılınmıştır. Bunu anlayan her insan kendisine yardım olunan o yüce zata uymakla kurtuluşa ereceğini anlar. Bu nedenle، إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin...”⁵⁴ emrine sıkı sıkıya sarılır.

Müellifin olumsuzluk sîgalarını (nefy) özellikle Peygamberlik makamının benzersizliğine (kibrit-i ahmer) hasretmesi, onun dil bilgisi kurallarını akaidi savunma aracı olarak kullandığını göstermektedir. Bu yaklaşım, Emsile çekimini bir kelime tatbikatı olmaktan çıkarıp, bir akide talimine dönüştürmektedir. Sonra kurtuluşun o yüce zata uymakla olacağını gören *Emsile* müellifi;

لَا يَنْصُرُ diyerek bu gerçek yardımcı bize de züht⁵⁵ ve takva⁵⁶ ile yardım etsin,

لَا يَنْصُرُ ifadesiyle müellif Allah'ın, bulanık ve nefsanî arzularımıza yardım etmek suretiyle bizleri kendi aleyhimize çalışan kimseler kılınması için niyazda bulunmuştur. Çünkü dua ibadetin ve itaatın özüdür. Böylece kul kendi acizliğini bilir. Allah Teâlâ acz makamında olan kula cömertliği ile tecelli eder.⁵⁷ Müellif buna

أَنْصُرْنَا ile işaret etmiş ve ey yardım edenlerin en hayırlısı acizliğin en aşağısına karşı bize yardım et,

لَا تَنْصُرُ ile bizim aleyhimize olan şeylerde bize yardım etme, bize yardım çeşitlerinin hepsiyle,

مِنْصُرٌ ile yardım aletlerinin tümüyle yardım et,

نَصْرَةٌ وَاحِدَةٌ ile yardımların hepsinin yok olduğu bir zamanda bir kere ve

نَصْرَةً ile büyük bir yardım çeşidiyle yardım et. Çünkü sen,

⁵² Hicâbî, *el-Ebkiretü'l-Mü'telife fî şerhi Emsileti'l-Muhtelife* (Tevhid, 498), 69.

⁵³ Kibrit-i ahmer: İksir. Marifetullah, ilahi hakikat ve buna âşina olma, bunu yaşama, erenlerin sohbeti. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 218.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/31.

⁵⁵ Züht: Soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, yüz çevirmek. Ahirete yönelmek için dünyadan, hakka yönelmek için dünya ve ahiretten de el etek çekmek. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 397.

⁵⁶ Takva: Korkma, endişelenme, sakınma, korunma. Allah'a boyun eğerek azabından sakınma, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak suretiyle korunmak. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 342.

⁵⁷ Hicâbî, *el-Ebkiretü'l-Mü'telife fî şerhi Emsileti'l-Muhtelife* (Tevhid, 498), 70.

نَصْرًا ile çok yardım edensin, çok yardım etmek senin ezeli cömertliğindendir. Muhtaçlık ise bizim var olan sıfatımızdır. Senden başka bize yardım edecek kimse yoktur.⁵⁸

نَصْرًا bizler senin cömertlik denizine nispeten küçük ve hakir kimseleriz. Senin bizlere

نَصْرًا ile yardım ediciliğin, kereminin başı da ortası da sonu da, mahlukat için yaptığının hepsi de yardımdır. Sen,

نَصْرًا ile kereminin kıymetini bilmeyene ne kadar da yardım edensin, sen nasıl olurda seni bilmeyene ve sana gereği gibi yalvarmaya yardım etmezsin. Şanın bundan yücedir. Mahlukatın en bilgilisi bu makamda acziyetini itiraf edendir. İlahi fütuhatın en sonu olan bu makamda olan kula فَتْحًا مُبِينًا ayetiyle işaret edildiği üzere tam bir fetih ihsan olunur. Bu makamdaki kişi kendi nefsinı tamamen unuttur. Seyri hak ile beraberdir. Allah onu geri dönüş menzillerinde tamamen korur. Bu makama tevhidü'z-zât⁵⁹ denir. Bu makamda kişinin taaccübü ve hayreti artar.⁶⁰ Müellif buna,

بِهِ مَا أَنْصَرُهُ وَأَنْصَرُ بِهِ ile işaret etmiştir. Çünkü bu makam taaccüp makamıdır. Birbirini takip eden rabbani tecellilerin yıldırımlarıdır.⁶¹ Hicâbî Abdülbâki şerhi bu şekilde bitirmiştir.

Hicâbî Abdülbâki'nin sîgaları açıklamalarından anlaşıldığı üzere, müellif *Emsile* metnini 'zâhîrî dil bilgisi' ile 'bâtînî hakikat' arasındaki perdenin aralandığı bir saha olarak kurgulamıştır. Hicâbî Baba'nın sarf kalıplarını irfânî makamlarla ilişkilendirmesi, İslam düşünce geleneğinde dilin sadece teknik bir iletişim vasıtası değil, aynı zamanda varlığın ve gaybî hakikatlerin idrakine imkân tanıyan irfânî bir zemin olduğu gerçeğiyle örtüşür.⁶² Klasik Arap dili eğitiminde fiilin zamanı ve şahsı üzerine odaklanan teknik analiz, Hicâbî Baba'nın kaleminde sâlikin Tevhîd-i Ef'âl'den başlayıp Tevhîd-i Zât'ın hayret makamına ulaştığı dikey bir mânevî yükselişe (mi'rac) evrilmiştir. Bu durum, Osmanlı ilim dünyasında dil bilimlerinin yalnızca teknik birer gramer kurallarından ibaret görülmeyip, Hicâbî Baba gibi mutasavvıf müelliflerce varlıksal ve tasavvufî hakikatleri izah etmede özgün bir araç olarak da kullanılabildiğini göstermektedir. Şüphesiz bu yaklaşım, Osmanlı gramer geleneğinin genelini kapsayan kuşatıcı bir kural olmaktan ziyade; müellifin, klasik dil öğretim metinlerini tasavvufî bir hermenötikle yeniden yorumlama çabasının münferit fakat dikkate değer bir tezahürüdür.

Hicâbî Abdülbâki Efendi sîgaları ve sıralamasını bu şekilde anlatarak risaleyi bitirmiştir. Görüldüğü üzere dil kurallarına girmemiş, sîgalara dilsel tarif ve izah getirmemiştir. İzahları fiillerin zamanına uygun yapmıştır. Her sîganın malum-meçhul sîgalarının çekimini, zamanını, gaib-gaibe, muhatab-muhataba durumunu açıklamamış ve dilsel şerhini yapmamıştır. Toplamda 23 sîgayı zikretmiş مَضْمَر (ism-i zaman, ism-i mekân, masdar mimi) sîgasını zikretmemiş, manasının hale delalet eden muzaride gizli olduğunu belirtmiştir.⁶³ Muhtemelen bunun nedeni 'an' tecellisinin zamana sığmaması

⁵⁸ Hicâbî, *el-Ebkiretü'l-Mü'telife fî şerhi Emsileti'l-Muhtelife* (Tevhid, 498), 72.

⁵⁹ Tevhidü'z-zât: Hakkın sâlike Zâtı ile tecelli etmesi. Bu durumda sâlik eşyanın zatını değil, yalnızca mevcut olan Allah'ı görür ve lâ mevcûde illâllah der. Vahdet-i vücûd ehlinin tevhidi budur. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 359.

⁶⁰ Hicâbî, *el-Ebkiretü'l-Mü'telife fî şerhi Emsileti'l-Muhtelife* (Tevhid, 498), 73, 74.

⁶¹ Hicâbî, *el-Ebkiretü'l-Mü'telife fî şerhi Emsileti'l-Muhtelife* (Tevhid, 498), 75.

⁶² Turan Koç, *İslâm Estetiği* (İstanbul: İsam Yayınları, 2021), 9-12.

⁶³ Hicâbî, *el-Ebkiretü'l-Mü'telife fî şerhi Emsileti'l-Muhtelife* (Tevhid, 498), 9.

düşüncesi olabilir. Müellif risalede, *Emsile* kavramlarına dair teknik ve nazari tahliller sunmaktan ziyade; okuyucuya istikamet kazandırmayı amaçlayan irşad edici bir üslup benimsemiştir. Temel hedefinin, kavramların ilmî derinliğinden ziyade, ameli düzeyde imanın muhafazasını ve takviyesini sağlayacak pratik açıklamalarda bulunmak olduğu söylenebilir.

Özetle; müellif sarf ilminin imkanlarını kullanarak "yardım" kavramı üzerinden kulu nefis terbiyesinden (takva) başlatıp, kendi yokluğunu idrak etmeye (acz/fakr) ve nihayetinde ilahi hakikatte kaybolmaya (Tevhidü'z-Zât ve Hayret) kadar götüren bir manevi harita çizmiştir.

İslam ilim geleneğinde sarf ve nahiv gibi alet ilimlerine genel yaklaşım; dilin kurallarını korumak, doğru konuşmayı sağlamak ve metinleri gramatikal açıdan doğru çözümlemek amacına yönelik pedagojik bir nitelik taşır. Nitekim dönemin meşhur Osmanlı gramercilerinin eserlerinde sarf sîgaları, büyük oranda biçimsel işlevleri ve dilbilimsel kaideleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak bu genel öğretim geleneğinin yanında, sarf kalıplarını kuralcı birer dil unsuru olmanın ötesine taşıyarak onları irfânî ve varlıksal tecellilerin birer sembolü olarak okuyan Hicâbî Baba gibi müelliflerin geliştirdiği hususi yorum biçimleri de mevcuttur.

Bu noktada Hicâbî Baba'nın *el-Emsile* şerhinde sergilediği tevil odaklı yaklaşımın özgünlüğünü ve gelenek içindeki müstesna yerini daha açık bir biçimde ortaya koyabilmek adına, dönemin yaygın pedagojik sarf anlayışıyla bir mukayese yapmak yararlı olacaktır. Bu amaçla, klasik eğitimde yaygın olarak kullanılan ve metne tamamen gramatik açıdan yaklaşan Dâvûd-i Karsî'nin şerhi ile Hicâbî Baba'nın tasavvufî tevil yöntemi, ilk sîga olan نَصَرَ (*nasara*) fiili üzerinden aşağıdaki tabloda karşılaştırılmıştır:

Klasik şerh geleneğinin temsilcisi olan Dâvûd-i Karsî, نَصَرَ fiilini tamamen dil bilgisel bir çerçevede ele almış; fiilin sülâsî mücerred yapısını, mâzî zamanını ve müfred-müzekker-gâib sîgasını teknik terimlerle açıklamıştır.⁶⁴ Karsî için bu kelime, öğrenciye "geçmiş zamanda yardım etti" anlamını ve fiil çekim mantığını öğretmeyi amaçlayan sarfî bir modeldir.

Buna mukabil Hicâbî Abdülbâkî, kelime ve anlam merkezli yorumlamasıyla doğrudan fiilin vücudî ve kelâmî kökenine iner. Onun nazarında نَصَرَ, sadece bir fiil çekimi değil, Allah Teâlâ'nın ezelden ebede mevcudata olan teveccühünün ilk işaretidir. Hicâbî Baba, bu sîgayı Tevhîd-i Ef'âl makamı ile ilişkilendirerek, gerçek yardım edicinin (Nâsır) sadece Allah olduğuna işaret eden sülûk diline dönüştürür.

⁶⁴ Tayfur Göl, *Dâvûd b. Muhammed el-Karsî'nin Şerhu'l-Emsileti'l-Muhtelifi fi's-Sarfı* Adlı Eseri (Edisyon Kritik) (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 52.

Aşağıdaki tablo, bu iki zıt yaklaşımın temel farklarını ortaya koymaktadır:

Özellik	Klasik Dilbilgisel Şerh (Örn: Dâvûd-i Karsî)	İşârî/Tasavvufî Şerh (Hicâbî Abdülbâkî)
Odak Noktası	Dil bilgisi kuralları ve teknik tarifler.	Manevi hakikatler ve kalbi işâretler.
Anlam Dünyası	Sözlük anlamı ve zaman (Geçmiş, Şimdiki, Gelecek zaman).	Vücutî gerçeklik ve ezeli teveccüh.
Hedef	Doğru cümle kurma ve irab yeteneği.	Tevhid bilinci ve sülûk terbiyesi.
Yöntem	Mantıksal ve lafzî analiz.	Remzî (sembolik) ve irfânî tevil.

Bu karşılaştırma göstermektedir ki; Hicâbî Baba, Emsile metnini bir dil dersi olmaktan çıkarıp, öğrencinin zihninde gramer kuralları üzerinden bir iman ve hakikat atlası inşa etmektedir. Bu yaklaşım, Osmanlı Arap Dili ilim geleneğinde "zâhir" (dil bilgisi) ile "bâtın" (tasavvuf) arasındaki kopmaz bağı temsil etmesi bakımından disiplinler arası bir özgünlük taşımaktadır. Hicâbî Baba, نَصْر fiilinden başlayarak Emsile sîgalarını birer sülûk durağı olarak görür. Ona göre نَصْر (Nasara) Tevhîd-i Ef'âl'e, نَاصِر (Nâsir) Tevhîd-i Sıfât'a ve sülûkun sonundaki taaccüp sîgaları ise Tevhîd-i Zât makamına işaret eder.

Sonuç

Klasik Arap dili eğitiminin temel taşı mahiyetindeki *Emsile*, yüzyıllardır Osmanlı medreselerinden günümüze dek kelime türetme sistematığının anahtarı kabul edilmiş ve dildeki vezin-kök disiplininin inşasında merkezî bir rol oynamıştır. Klasik İslâmî ilim geleneğinde şerh faaliyeti; genellikle bu veciz metinlerin öğretim ihtiyaçları doğrultusunda dilsel, mantıksal ve teknik açıdan izah edilmeleri suretiyle kuvvetlendirilmesi sürecini ifade eder. Ancak bu çalışma kapsamında incelenen Hicâbî Abdülbâkî Efendi'nin şerhi, söz konusu klasik şerh metodolojiden yapısal bir ayrışma temsil etmesi bakımından müstesna bir örnektir.

Hicâbî Baba, hocası Ürgüplü Ahmed Efendi'nin tedrisatından geçmiş ve üst seviye metinlere hâkim bir şahsiyet olmasına rağmen, bu eserinde dilbilimsel tahlilleri bir kenara bırakarak işârî bir öğretim benimsemiştir. Yapılan analizler göstermiştir ki; müellif nezdinde sarf sîgaları, yalnızca dilin normatif ve yapısal kaidelerini ifade etmekle sınırlı kalmamakta; sâlikin seyr-i sülûktaki manevi tecellilerine rehberlik eden kuşatıcı birer remiz hükmü taşımaktadır. Bu bağlamda "Nasara" fiilinin Tevhîd-i Ef'âl ile başlayan serüveni, sîgalar ilerledikçe Tevhîd-i Zât makamına ulaşan bir keşif sürecine dönüşmektedir.

Netice itibarıyla bu makale, Osmanlı ilim dünyasında dilin sadece teknik bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir dünya görüşü ve hakikat inşası aracı olabilme imkanını Hicâbî Baba örneği üzerinden ortaya koymuştur. Emsile gibi başlangıç seviyesindeki bir metne yüklenen bu irfânî derinlik, zâhirî ilimler arasında görülen dil bilgisi ile bâtınî hakikatlerin (tasavvuf) medrese müfredatında nasıl ayrılmaz bir bütünlük arz ettiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, ilim dünyasında ihmal edilmiş olan Hicâbî Baba'nın eserini gün yüzüne çıkarmanın ötesinde, Osmanlı entelektüel tarihindeki dil-varlık ilişkisine dair yeni bir perspektif sunarak; sarf sîgalarının yalnızca biçimsel kaidelerden ibaret kalmayıp, aynı zamanda sâlikin mânevî yolculuğundaki tecellileri gösteren birer dilsel haritaya dönüştüğünü ortaya koymuştur. Hicâbî Baba'nın bu yaklaşımı; Kuşeyrî gibi müelliflerin başını çektiği ve dilbilimsel formları tasavvufî tevillerle ele alan köklü işârî gramer geleneğinin bir uzantısı olarak okunmalıdır. Müellifi bu noktada ayıran asıl

husus ise, genel dil teorilerinde görülen bu irfânî tevil yaklaşımını, Osmanlı medrese müfredatının en temel ve kuralcı öğretim metni olan *Emsile* seviyesine taşıyarak geleneksel *Emsile* şerh literatürü içerisinde müstesna bir örnek sunmuş olmasıdır. Dile ait telif edilen eserlerin bu şekilde remizli bir metotla telif edilmesine salık vermesi açısından Hicabı Baba'nın ortaya koyduğu bu eser bir örnek teşkil etmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Beyanı (Yazar/lar)	Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Artificial Intelligence Statement (Journal)	The author declared that no artificial intelligence tools were used during the preparation of this study. If artificial intelligence tools are used, all responsibility for the scientific content, analysis and results of the study belongs to the author.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Abdizâde, Hüseyin Hüsameddin Efendi. *Amasya Tarihi*. ed. Songül Keçeci Kurt vd. 8 Cilt. Amasya: Uğur Ofset, 2022.
- Akgündüz, Ahmet. "Dede Cöngi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/76-77. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Arslan, Ahmet Turan. "Zeynîzâde Hüseyin Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/371-372. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ateş, Süleyman. *İşârî tefsir okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2. Basım., 1998.
- Ay, Mahmut. *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu-İbn Acîbe Örneği*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2016.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifin*. 3 Cilt. Tahran: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1967.
- Benli, Ali. "Emsile Şerhleri Örneğinde Sarf Kitaplarında Konu Sıralamasını Belirleyen Prensipler". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/67 (Aralık 2024), 79-101. <https://doi.org/10.15370/maruifd.1560874>
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. A.Fikri Yavuz - İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*. ed. Mehmet Sarı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 4. Basım., 2018.
- Can, Bülent. *Osmanlı Medrese Müfredât Programlarında Arapçanın Yeri (XVII-XVIII Yüzyıl) Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.
- Demirci, Muhsin. "İstiâze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "el-Emsile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/166-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Abdurrahman b. *Esrârü'l-'Arabîyye*. thk. Muhammed Behcet Baytar. Dimaşk: Matba'atü't-Terakkî, 1957.
- Fârûkî, İsmâil Râci - Fârûkî, Luis Lâmia. *İslâm Kültür Atlası*. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 3. Basım., 1999.
- Gerlegiz, Adem. *Kuyucaklı Abdullah Efendi, Emsile Şerhi ve Fiili Te'accüb Risâlesi (İnceleme ve Tahkik)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Göl, Tayfur. *Dâvût b. Muhammed el-Karsî'nin Şerhu'l-Emsileti'l-Muhtelifi fî's-SarfAdlı Eseri (Edisyon Kritik)*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Gördük, Yunus Emre. *İslâm Geleneğinde İşârî Tefsir*. İstanbul: Kitâbî, 2023.
- Hicâbî, Abdalbâkî. *el-Ebkiretü'l-Mü'telifi fî şerhi Emsileti'l-Muhtelifi*. El Yazması. Riyad: İmam Muhammed b. Su'ud Üniversitesi Kütüphanesi, Tevhid, 498.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1882.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, 1957.
- Kılıç, Hulusi. "Sarf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kırkız, Mustafa. "Arap Dilinde Mastar ve Önemi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2010), 209-226. <https://izlik.org/JA47KS86JW>.
- Koç, Turan. *İslâm Estetiği*. İstanbul: İsam Yayınları, 10. Basım., 2021.
- Koç, Turan. *Zamanın Gözleri Sanat, Dil, Hakikat*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım., 2024.
- Kuşeyrî, Zeynü'l-İslâm Abdülkerim el-. *Nahvu'l-Kulûb*. thk. Ahmed Alemüddîn el-Cündî. Mısır: el-Âmmetü li'l-Kitâb, 2008.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*. 9 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım., 2003.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Torun, Tuğba. "Varlık ve Dil". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (01 Aralık 2019), 95-104. <https://doi.org/duifad.534310>
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012.
- Uyar, Mehmet. *Hicâbî Abdülbâki Efendi'nin Tasavvufî Görüşleri*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Uyar, Mehmet. "İrşâd Bağlamında Orta Yol Sûfiliği: Hicâbî Abdülbâkî Efendi (Gül Baba)". *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2017), 85-103. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.269432>
- Yıldız, Musa. "Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları". ed. Suna Ağıldere - Nurettin Ceviz. Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, 2008.
- Yüksel, Emrullah. "Birgivi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.